

THE CONCEPTS OF GODONIM, GODONYMY AND THEIR PLACE IN THE ONOMASTIC SPACE

Beginmov Odil Tokhtamyshevich

Karshi Institute of Engineering and Economics, Head of the Department of Uzbek Language and Literature, Doctor of Philology

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10867771>

ARTICLE INFO

Received: 16th March 2024

Accepted: 24th March 2024

Online: 25th March 2024

KEYWORDS

Godonym, homonymy, onomastics, toponymy, urbanonym, onomastic space.

ABSTRACT

It is known that there are different approaches to the issue of using the terms godonym and godonymy in scientific works devoted to toponymy. The article describes the features of the use of these terms and their place in the onomastic space, and also draws corresponding scientific conclusions.

GODONIM, GODONIMIY TUSHUNCHALARI VA ULARNING ONOMASTIK MAKONDA TUTGAN O'RNI

Beginmov Odil To'xtamishovich

Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti, O'zbek tili va adabiyoti kafedrasini mudiri, filologiya fanlari doktori

ARTICLE INFO

Received: 16th March 2024

Accepted: 24th March 2024

Online: 25th March 2024

KEYWORDS

Godonim, godonimiya, onomastika, toponimika, urbanonim, onomastik makon.

ABSTRACT

Ma'lumki, toponimikaga bag'ishlangan ilmiy asarlarda godonim va godonimiya terminlarining qo'llanishi masalasida turlicha yondashuvlar uchraydi. Maqolada bu terminlarning qo'llanish xususiyatlari va ularning onomastik makonda tutgan o'rni haqidagi fikrlar bayon etilgan va tegishli ilmiy xulosalar chiqarilgan.

KIRISH

So'nggi yigirma yil ichida godonimiyaga oid asarlarni o'rganish ushbu muammoni o'rganishning ikkita yondashuvini - an'anaviy va antropologik yo'naltirilganligini ajratib ko'rsatishga imkon berdi. O'z navbatida, antropotsentrik yondashuv doirasida lingvokulturologik, lingvokognitiv va etnolingvistik yo'nalishlar ajralib turadi, ularning har biri bir-birini inkor etmaydi, balki bir-biri bilan chambarchas bog'liq va uni to'ldiradi. Godonimlar toponimik lleksikaning muhim qatlamini tashkil qiladi, shuning uchun ularni tavsiflash va tahlil qilish onomatologlarning diqqatini talab qiladi.

So'ngi yillarda manzil obyektlarini nomlash masalalari ko'plab toponimika sohasini o'rganayotgan olimlarning e'tiborini tortdi. Bunday tadqiqotlarning dolzarbligi

godonimlarning kundalik hayotda va inson faoliyatidagi muhim roli bilan bog'liq. Toponimik terminologiya sohasidagi munozarali masalalarni hal etish, onomatologiyada yagona izchil ta'riflarni keltirish zarurati alohida ahamiyatga ega.

Ushbu ishning maqsadi onomastika sohasida qilingan tadqiqotlarda godonimiya tushunchasiga berilgan ta'riflarni o'rganish va uning qo'llanish xususiyatlarini tahlil qilishdan iboratdir.

Tadqiqotda materialni sharhlash, tasniflash va umumlashtirish usullarida amalga oshirilgan tavsif usuli qo'llanildi.

TADQIQOTNING METODOLOGIK ASOSLARI VA USULLARI

Tadqiqot metodologiyasi tilshunoslikda kuzatilgan tarixiylik va ijtimoiylik tendentsiyaga asoslanadi, ya'ni ma'lum bir tarixiy jarayondagi barcha hodisalar tarixiy va ijtimoiy shartlar va hodisalardan ajratmasdan talqin qilishga asoslanadi.

Tadqiqotning ilmiy-nazariy bazasini zamonaviy tilshunoslikning onomosologiya sohasida qo'llaniladigan ilmiy fikrlarni tahlil qilish usullari tashkil etadi.

Shuningdek, onomastik tadqiqotlarda mavjud umumiylik va xususiylik, mohiyat va hodisa, shakl va mazmun bilan uyg'unlashgan dialektik qonuniyatlarga asoslanadi. Asosiy tadqiqot usuli sifatida materiallarni tasniflash, tavsiflash, tuzilish va shakllanishiga ko'ra tahlil qilish, til faktlarini solishtirishdan foydalanilgan.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Ma'lumki, bugungi kunda o'zbek onomatologlarining eng muhim vazifalaridan biri mavjud onomastik terminologiyani tartibga solishdir. O'tgan asrning 50-yillarda Fransuz tilshunoslari (J. Herbillon, A. Kornoy, L. S'auveur) toponimlarning o'rganilayotgan turi uchun terminologik apparatni ishlab chiqishda odonim (yunoncha ὄδος - "yo'l") atamasini kiritdilar, bu barcha mavjud yo'llarning turlari: shahar va qishloq yo'llari, ko'chalar, guzarlar, prospektlar, bulvarlar, tor ko'chalar nomlarini anglatadi. Shuni ta'kidlash joizki, hozirgi vaqtgacha godonim ko'pincha urbanonimik makon doirasida tadqiq etilgan va urbanonim atamasi godonim atamasining sinonimi sifatida qo'llanilgan. Bu tushuncha dastlab shahar va qishloq yo'l obyektlarining nomini nazarda tutgan.

N.V.Podolskaya ta'rifiga ko'ra, *godonim* (< gr. 'yo'l, yo'lak, ko'cha' + onim) urbanonimning bir turi sifatida "shahardagi chiziqli obyektning, jumladan, xiyobon, ko'cha, chiziq, yo'lak, o'tish joyi, bulvar, sohil nomi"ni anglatadi [8, 52]. T.V. Shmelyovanning ta'kidlashicha, shahar ichi makoni obyektlari ro'yxatiga prospekt, sohilbo'yi, xiyobon, berk ko'cha, shosselarning shaharga tutashgan qismlari kirishi mumkin [11, 7].

Urbanonimlarning boshqa turlari kabi, godonimlar ham manzil va aniqlash funktsiyalarini bajaradi va shahar madaniyati, uning ko'rinishi va shahar makonini tartibga solish bilan chambarchas bog'liq. Bundan tashqari, godonimlar maxsus funktsiyalarni bajaradi: semantik (chiziqli manzil obyekti haqida biror bir axborotni tashiydi) va semiotik (ijtimoiy ahamiyatga ega hodisalarni qayd etadi) (qarang [11, 29-33]. Ushbu turdagi shahar toponimlarining ko'p qirraliligi bizga godonimlarni strukturaviy-semantik va leksik xususiyatlar, zamonaviy antropotsentrik paradigmalar doirasida - lingvomadaniy, lingvokognitiv kabi turli lingvistik yondashuvlar nuqtayi nazaridan o'rganish imkonini beradi.

O'zbek tilshunosligi doirasida bu atama ilk bor 1972- yilda T.Rahmatov tomonidan "Samarqand odonimlari" maqolasida qo'llangan. Uning fikricha, «oronimiya» atamasi barcha turdagi geografik balandliklarning nomlari, "gidronimiya" ostida esa barcha suv manbalarining nomlari" tushunilgani kabi "odonimiya" termini ostida suv va quruqlik yo'llari, shuningdek, ko'chalar, xiyobonlar va hokazo nomlarini tushunish eng mantiqiydir [9, 54].

Zamonaviy tilshunoslikda onomastika sohasiga tegishli godonim tushunchasiga oid bir qancha fikrlar kuzatiladi. Bu fikrlarni quyidagicha umumlashtirish mumkin:

1) godonim - urbanonimning bir turi sifatida shahardagi chiziqli obektlar, jumladan, prospekt, ko'cha, yo'lak, tor ko'cha, bulvar, sohil nomi (N.V.Podolskaya, A.Yu.Asanov, E.N.Bekasova, I.B.Gorlanova, N.Yu.Zabelin, Yu.G. Pushkareva va boshqalar);

2) godonim - shahardagi yo'l va maydon obyektlarning nomi. Shahar maydoni nomi odatda agoronim atamasi (yunoncha ἀγορά - "maydon, bozor, xalq yig'iladigan joy") bilan ifodalangan. Bu so'zning qo'llanilishini bir tomondan qulaylikka egaligi, ikkinchi tomondan maydonlar nomlari leksik-semantik va so'z yasalishi jihatlariga ko'ra godonimlarga o'xshash (S.V. Ganova, T.A. Golikova, L.N. Rabadanova, T.V. Shmelyova va boshqalar) va T.V. Shmelyova ta'kidlaganidek, "nominatsiyaning maxsus usullarini yuzaga chiqarmasligi" [12, 33] bilan izohlash mumkin;

3) godonim (keng talqinda) - shahar va qishloq tipidagi aholi punktlaridagi manzil obyektlari (ko'cha, ko'cha, maydon, bulvar va boshqalar)ning nomi (V.A. Bakutov, E.A. Batotsyrenov, N.M. Ivanov, S.G. Karimov, E.A.Lukyanova, S.N.Sheudjen va boshqalar). Albatta, bu terminning qo'llanishi uning etimologiyasi bilan bog'liq: godonim tushunchasi yunoncha ὄδος "ko'cha, yo'l" + ὄνομα "nom, ism" so'zlaridan olingan. Ko'rinib turibdiki, bu termin umumiy tushunchaga ega bo'lib, uning shahar yoki qishloq tushunchasi bilan qat'iy bog'liqlik tomoni yo'q.

So'ngi paytlarda hududiy onomastika sohasidagi tadqiqotlar faollashib, olimlarning qishloq va qishloq ko'chalari nomlariga qiziqishi ortganligi kuzatildi. Bir qancha ishlarda bu obyektlar nomlari mikrotoponim tushunchasi tarkibida yoki alohida holatda "ko'cha nomlari" tushunchasi ostida o'rganildi. Hozirgi paytda godonim tushunchasining asl ta'rifiga, uning keng talqiniga qaytish tendentsiyasi kuzatilmoqda. L.V.Yegorovanning fikricha, godonim atamasini shahar yoki qishloqqa taqamagan holda, manzil obektining (ko'cha, yo'lak, maydon, xiyobon, boshi berk ko'cha va h.k.) nomi sifatida tushunilishi kerak. Shuning uchun "shahar godonimi", "qishloq godonimi" birikmasi shaklida qo'llash maqsadga muvofiq bo'ladi [4, 227].

XXI asr boshlariga kelib, toponimistlar tomonidan toponimik leksikani tavsiflashning asosiy yo'nalishlari sifatida onomasiologiya va semasiologiya muammolari "antropotsentrik tilshunoslik, matn lingvistikasining maqsad va vazifalari va ilmiy bilimlarning kognitiv-diskursiv (kommunikativ) paradigmasi" ga mos keladigan yangicha tarzda o'rganish kuzatilmoqda [5, 21]. Til inson, uning manaviy-amaliy faoliyati va tafakkuri bilan chambarchas bog'liq holda tushuniladi, "til insonni shaxsga aylantiruvchi uning tarkibiy mulki sifatida qaraladi", bu esa "lingvistik hodisalar - tabiat tilini tushunish faqat inson va uning dunyosini tushunish asosida tushuntirilishi mumkin" degan asosiy talabni ilgari suradi [3, 5-6]. L.M Dmitriyevaning ta'kidlashicha, "zamonaviy tilshunoslikda antropologik

tadqiqotlarning aktuallashuvi lingvistik shaxsni, dunyoning lingvistik manzarasini va ularning munosabatlaridagi til tizimini o'rganishga imkon beradi" [5, 68].

Tilshunoslik bilimlarining ilmiy paradigmalarning o'zgarishi godonimlarni o'rganishda uchta asosiy yondashuvni yuzaga chiqaradi:

1. Lingvomadaniy yondashuv. Hozirgi vaqtda lingvomadaniy yondashuv ko'pgina toponimistlarning tadqiqotlarida o'z aksini topgan. Bu yondashuv toponimlarning shakllanishi va rivojlanishini madaniyat bilan uzviy bog'liq holda ko'rib chiqishga asoslangan.

Godonimikani o'rganishda lingvomadaniy jihat godonimning mahalliy aholining madaniy va tarixiy o'ziga xosligi bilan ajralib turadigan til haqidagi dastlabki bilimlar va g'oyalar asosida shakllangan ma'lum bir mintaqaning lingvomadaniy makonida yuzaga kelishini hisobga olgan holda madaniy birlik sifatida tahlil qilishdan iborat. Madaniyatshunoslik tavsifi shundan dalolat beradiki, "toponim nutqda madaniy matnning bir turi bo'lgan ixchamlashtirilgan matn vazifasini bajaradi" [10,60].

1. Godonimlar leksikaning eng ko'chma va o'zgaruvchan qatlami sifatida milliy madaniyatning ko'zgusi hisoblanadi. U ma'lum bir til hamjamiyatiga xos bo'lgan an'analar, asoslar, mentalitetning o'ziga xosligi va dunyoqarashining o'ziga xos xususiyatlari haqida juda ko'p ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Ular shaharlar tarixini olis ajdodlar nigohi bilan ko'rish imkonini beradi [8,89].

2. Lingvokulturologik yondashuvga muvofiq til birliklari madaniy hodisa sifatida qaraladi. Shu bilan birga, madaniyat atamasining o'zi ko'p qirrali ekanligini hisobga olish kerak, u nafaqat jamiyatning ma'naviy tomonini, balki jamiyatdagi inson faoliyatining butun hajmini qamrab oladi. Shunday qilib, madaniyatning ikki tomoni bor - moddiy va ma'naviy, ular hamma joyda madaniy kodlar shaklida aks etadi.

Ma'lum bir hudud godonimlarining shakllanishi va rivojlanishida nolingvistik omillarning ta'siri godonimning vakillik funktsiyasini bajaradigan va shahar aholisining madaniy qadriyatlarini aks ettiruvchi o'ziga xos madaniy kodga aylanishiga yordam beradi. Madaniy kodlar - bu ma'lum bir madaniyat (yoki submadaniyat) doirasida tegishli bo'lgan belgilar yoki ma'no tizimlari. Madaniy kodning asosi "haqiqatning hissiy idrok etilgan voqeliklarining har qanday majmuasi - o'simlik, hayvonot dunyosi, tabiat hodisalari, qurollar, asboblari, uy-ro'zg'or buyumlari, kiyim-kechak, oziq-ovqat mahsulotlari, binolar va boshqa artefaktlar, shuningdek madaniy ssenariylar" bo'lishi mumkin. [7, 79].

2. Lingvokognitiv yondashuv. Bu yondasuv godonimlarni dunyoning lingvistik manzarasining bir bo'lagi sifatida ko'rib chiqishni, manzil obyektlari nomlarini shakllantirishning kognitiv mexanizmlarini aniqlashni o'z ichiga oladi. Muayyan hududning godonimikoni jamiyat ongi faoliyatining in'ikosi, makon haqidagi aqliy g'oyalarni, uni ma'lum bir etnik guruh tomonidan idrok etishning o'ziga xos xususiyatlarini va bu makonda mavjud bo'lgan shaxsning qiyofasini ochib beruvchi bilim tashuvchisi sifatida talqin etiladi. Bu yo'nalish toponimning kontseptual mazmuni va asos bilimlarini tahlil qilishga asoslangan bo'lib, ular godonim semantikasining tarkibiy qismi sifatida baholanadi. Shahar yoki qishloq nafaqat makon, balki ma'lum bir matn sifatida, nomlar majmuasi esa "mazmun tomoni ma'lum bir axborot makonini yaratuvchi belgi kontinuumi" sifatida qaraladi [11, 20]. Bunda "o'rin" konsepti godonimning kognitiv asosi bo'lib, uning semantikasi ma'lum bir hudud,

uning tarixi va joylashuvi haqida ma'lumot beruvchi manba bo'lib xizmat qiladi. Shuningdek, "inson", "zamon", "miqdor", "xotira", "muqaddaslik", "bilim" kabi umuminsoniy g'oyalar ham godonimiyada o'z ifodasini topadi. Kognitiv yondashuvga muvofiq, "olimlar til va bilish jarayonlari qanday va nima uchun, qanday asoslarda, qanday bilish amaliyotlari natijasida toponimik obyektlarning ma'nosi paydo bo'lishini va toponimlarning nomlanishida qanday bilim tuzilmalari aks etishini aniqlatdilar» [6,152]. Godonimlarni bu jihatdan tahlil qilish nafaqat ularning paydo bo'lish jarayonini ochib berishga, balki ulardagi dunyo haqidagi bilimlarni saqlash va uzatish usullarini tushunishga imkon beradi. Bu bizga godonimlarning ma'lum bir til jamiyatining madaniyati va til tizimini statik o'rganishdan tashqariga chiqadigan nutq va nutqdagi rolini ko'rib chiqishga imkon beradi. Ushbu turdagi tadqiqotlar ko'cha nomlarida dunyoviy, diniy, tarixiy-madaniy, ilmiy, ijtimoiy-iqtisodiy kabi turli xil bilim turlari qayd etilganligini ko'rsatadi.

3. Etnolingvistik yondashuv. Bu yondashuv godonimni xalqning ko'p asrlik taraqqiyoti davomida egallagan etnik-madaniy tajribasini qamrab oluvchi, til va milliy o'ziga xoslikning o'zaro ta'sirini ochib beruvchi etnik-madaniy hodisa sifatida talqin qilishga asoslanadi. Ma'lumki, tadqiqotchilarni har qanday etnik guruhning o'z-o'zini anglashi, mentaliteti va ananaviy manaviy madaniyati godonimiyada qanday aks etishi qiziqtiradi. E.L. Berezovich etnolingvistik tadqiqotlarning vazifalari orasida quyidagilarni alohida ta'kidlaydi: 1) voqelikni idrok etishning milliy shartlangan o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash; 2) voqelikning ma'lum bir qismi haqida ma'lumotni namoyish qilish uchun til kanalining xususiyatlarini ko'rsatish. Toponimik materialga nisbatan bu ikki tomonlama vazifa toponimikaning "xalq manaviy madaniyati haqidagi malumotlarning lingvistik manbasi" sifatidagi o'ziga xosligini aniqlashga yordam beradi. Borliq dunyoning milliy manzarasining eng muhim tarkibiy qismlaridan biri sifatida qaraladi, shuning uchun toponimikani etnolingvistik tadqiq qilishning maqsadi "makonning turli modellari toponimik versiyasining konseptual asoslarini" aniqlashdir [1, 11].

XULOSA

Godonimika tadqiqotchilar tomonidan yanada puxta ishlab chiqishni va uning kontseptual apparatini yaxlit va qat'iy talqin qilishni talab qiladi. Bugungi kunda godonimni ma'lum bir hududga, ya'niy shahar yoki qishloqqa bog'lamagan holda, umumiy tarzda manzil obyektlarining nomi sifatida tushunish dolzarb bo'lib bormoqda. Ko'rib chiqilayotgan masalalar bo'yicha ilmiy ishlarning tahlili ma'lum bir hududning godonimikasini o'rganishda kompleks yondashuvning keng qo'llanilishidan dalolat beradi. Bu godonimning til shaxsiga, uning milliy o'ziga xoslikka ega bo'lgan ma'naviy va moddiy madaniyatiga nisbatan talqin qilinishini anglatadigan an'anaviy (tizimli-strukturaviy) yo'nalishning antropotsentrik yo'nalish bilan xarakterlanadi. Yo'qorida keltirilgan fikrlarga tayangan holda, biz godonim deganda ko'cha, ko'y, shohko'cha, xiyobon, prospekt, yo'lak, tor ko'cha, berk ko'cha kabi chiziqli manzil obyektlarining nomlarini nazarda tutamiz.

References:

1. Berezovich E.L. Russkaya toponimiya v etnolingvisticheskom aspekte: Prostranstvo i chelovek / pod red. A.K. Matveeva. 2-e izd., ispr. i dop. M.: LIBROKOM, 2009. 328 s.

2. Golomidova M.V. Obraz prostranstva i prostranstvennye obrazy v nazvaniyah starogo Ekaterinburga // Izvestiya Uralskogo gosudarstvennogo universiteta. 2001. Vyp. 20. S. 19–25.
3. Dmitrieva L.M. Ontologicheskoe i mentalnoe bytie toponimicheskoy sistemy (na materiale russkoj toponimii Altaya): dis. ... d-ra filol. nauk. Barnaul, 2002. 367 s.
4. Egorova L. V. K voprosu izucheniya godonimov v sovremennoj paradigme lingvisticheskikh issledovanij / L. V. Egorova // Vestnik Chuvashskogo universiteta. – 2018. – № 2. – S. 224–233.
5. Korneva V.V., Menyajlova D.B. Osnovnye napravleniya izucheniya toponimov // Vestnik Voronezhskogo gosudarstvennogo universiteta. Ser. Lingvistika i mezhkulturnaya kommunikaciya. 2012. № 2. S. 21–26.
6. Korneva V.V. Toponimicheskie issledovaniya v novej nauchnoj paradigme // Vestnik Voronezhskogo gosudarstvennogo universiteta. Ser. Lingvistika i mezhkulturnaya kommunikaciya. 2016. № 1. S. 150–154.
7. Kyuregyan A. L. Semiotika kultury i kulturnye kody /A. L. Kyuregyan // Vestnik Vyatskogo gosudarstvennogo universiteta. – 2012. – № 4. – S. 79–81].
8. Podolskaya N. V. Slovar russkoj onomasticheskoy terminologii /N. V. Podolskaya. – 2-e izd., pererab. i dop. – M. : Nauka, 1988. – 192 s.]
9. Rahmatov T. Odonimy Samarkanda // Sovetskaya tyurkologiya. 1972. № 4. S. 54–61.
10. Sizova E. A. Lingvokulturologicheskij analiz urbanonimov (na materiale anglijskogo, russkogo i francuzskogo yazykov): dis. ... kand. filol. nauk. Pyatigorsk, 2004. 199 s.
11. Shmelyova T. V. Onomastikon rossijskogo goroda / T. V. Shmelyova. – Saarbrucken : Lap Lambert Academic Publishing, 2014. – 137 c.
12. Shmelyova T.V. Sovremennaya godonimiya: semantika i semiotika // Lingvisticheskoe kraevedenie: mezhvuz. sb. nauch. tr. Perm, 1991. S. 33–37.